

MULGI SÕNARAAMATUST JA UNUSTATUD SÕNAVARAST

*Triin Todesk, Kristi Ilves, Alli Laande, Karl Pajusalu,
Marili Tomingas*

Piirkondliku keele- ja kultuuripärandi üheks tähtsamaks väljenduseks on sõnavara. Sõnades on talletunud kohalik omapära mitmest ajast ja mitmel viisil, sellest parima ülevaate annavad aga sõnaraamatud, mis oma kandi sõnu koondades teevad seda pärandit nähtavaks ja kasutatavaks. Kui 2013. aastal ilmus „Mulgi sõnastik“ (Laande ja Todesk 2013), oli see üks esimesi ühe Eesti ajaloolise kultuuripiirkonna sõnaraamatuid. See Mulgi Kultuuri Instituudi, Eesti Keele Instituudi ja Tartu Ülikooli eesti ja üldkeeleteaduse instituudi koostöös teoks saanud sõnaraamat esitab mitu tuhat eripärast mulgi sõna, mis on keelekogudesse saja aasta jooksul kirja pandud ning mida täiendas ja varustas vormide ja näitelausetega parimatest mulgi keele oskajatest moodustatud töörühm. Töö mulgi sõnavaraga jätkus aga kohe pärast sõnastiku ilmumist. Uus eesmärk oli koguda ühiste kaante vahele võimalikult paljud mulgi sõnad. See nõudis tööd nii kogudega kui ka muude erialade asjatundjatega, et aru saada ka juba unustatud ja harva kasutatavatest sõnadest. Siinne artikkel annabki ülevaate sellest tööst suure mulgi sõnaraamatu koostamisel, mille tulemusena valmis 2025. aasta alguseks üle kahekümne tuhande märksõna hõlmav veebisõnaraamat.

Mulgi sõnaraamatu valmimisloost

2025. aasta nääriluu kolmandal päeval oli Mustla kohvik keelehuvilisi inimesi täis, sest seal esitleti pidulikult „Mulgi sõnaraamatu“ veebiversiooni (MUL), mis valmis Mulgi Kultuuri Instituudi, Eesti Keele Instituudi ja Tartu Ülikooli koostööna. Raamatus on nüüd üle 20 000 sõnaartikli koos põhivormide, näitelause ja grammatilise infoga. Selle valmimiseks tehti suurt tööd kümme aastat, sõnaraamatu töörühm sai kokku paar korda kuus ja sõnaraamatu koostamine toimus Eesti Keele Instituudi elektroonilises

sõnastikusüsteemis EELEX. Töörühmas tegutsesid peamiselt viis liiget: Tartu Ülikooli professor Karl Pajusalu, töörühma juht ja mulgi keele õpetaja Alli Laande, mulgi keele õpetaja Kristi Ilves, Tartu Ülikooli teadurid Triin Todesk ja Marili Tomingas. Sõnaraamatut on aidanud toimetada teenekas murdesõnaraamatute toimetaja, keeleteadlane Ellen Niit. Sõnaraamatu tegijatele olid abiks veel mitmed mulgi keele ja kultuuri tundjad, nagu muusika- ja meistrimees Ants Taul, tekstiilikunstnik Anu Raud, etnoloog Reet Piiri, mitmed murderingide liikmed Tarvastus, Tõrvas ja mujal Mulgimaal.

„Mulgi sõnaraamat“ on seni ilmunud eesti murdesõnaraamatute sarjas kõige suurem, mahu poolest teisi võrreldavaid kõrvale panna ei ole. Sarja kuuluvad veel näiteks põhjaeesti keeleala Hiiu (HMS 2015), idamurde (IMS 2016), Kihnu (KES 2016) ja Kuusalu rannakeele (RKS 2019) sõnastikud-sõnaraamatud ning lõunaeesti keelealalt vanapärase Võru murde sõnaraamat (Käsi 2011), võru-eesti-võru veebisõnaraamat (VES) ja seto eripäraste sõnade sõnaraamat (SESS 2020). Lisaks on üks suurem sõnaraamat ilmumas setodel.

Suure mulgi veebisõnaraamatu aluseks võeti 2013. aastal ilmunud „Mulgi sõnastik“ (Laande, Todesk 2013), mis sisaldab üle 4000 märksõnartikli. Sellele lisati nüüd töö käigus üle 16 000 sõna, millest suur osa on pärit Eesti Keele Instituudi murdesedelite kartoteegist ja „Eesti murrete sõnaraamatust“ (EMS), kuid lisatud on ka uuemat sõnavara. Töö esimene etapp oli „Väikese murdesõnastiku“ (VMS) andmebaasist pärit eestikeelsete märksõnade mulgipärastamine ning tähenduste korrastamine, millele järgnes muutevormide ning näitelauseite lisamine. Suur hulk sõnaraamatusse pandud lauseid pärinevad kartoteegisedelitel ja on tänu sellele vanapärase mulgi keelega. Mõnel juhul on siiski olnud vajalik mõningane sisuline kaasajastamine, nt on kohendatud endisaegset eluolu väljendavaid näiteid, kus kogumise ajastule kohaselt esineb palju külaelule viitavat. Tasakaalustada on püütud ka negatiivseid hinnanguid ja hoiakuid, mis tänapäevases maailmas enam kohased pole, sh seda, milline on õige mees, kas keegi on ilus või inetu, paks või peenike jms. Lisaks kartoteegisedelitel pärit lausetele on näitelauseid lisatud ka rahvalauludest ja tekstikogumikest, omajagu lauseid on ka sõnaraamatu tarbeks loodud ja kajastavad seetõttu ka tänapäevast mulgi keelt.

Sõnaraamat sisaldab suurt hulka igapäevaseid sõnu, nt *kuivateme* 'kuivatama', *purgant* 'porgand', *lus'k* 'lusikas'. Sealhulgas pole välja

jäänud ka eelmisel sajandil eesti keelest mulgi keelde jõudnud sõnad, nagu *autu* 'auto', *tel'levon'n* 'telefon' ja *kinu* 'kino'; enamasti on need sõnad tähistatud lühendiga UUS, ehkki nende kuju võib tänapäevaks olla juba vananenud. Lisatud on ka vanematest või uuematest tekstidest silma jäänud sõnu, mida kartoteegisedelitel polnud. Näiteks on kasutatud Eesti murrete korpuse tekste (Lindström jt 2022) ning Emakeele Seltsi murdekorrespondentide tekstikogumikku „Ennemustitsel Mulgimaal“ (EM 2008).

Lisaks põhimärksõnadele on sõnaraamatusse lisatud ka allmärksõnad, st sellised liitsõnad, millel on üldjuhul põhisõnast erinev tähendus. Näiteks märksõna *värät'* all olev *vesivärät'* 'vesivärv, veski osa', märksõna *päev* all olev *ütsikpäev* 'paaritu nädalapäev'. Samas märksõna *tuul* tähendusi avavas sõnartiklis esinevad allmärksõnad *lõunetuul* 'lõunatuul' ja *ommukutuul* 'idatuul', mis pole eritähenduslikud, vaid väljendavad n-ö erinevaid tüüpe või liike. Seega erandlikult võivad allmärksõnaks olla märgitud ka sellised liitsõnad, mille tähendus on põhisõnaga seotud, nt siis, kui algvormides esinevad teistsugused tüved kui eesti keeles. Tegusõnadele on lisatud erinevaid väljendteigusõnu, näiteks märksõna *võtme* 'võtma' puhul eesti keele mõistes tundmatud või pisut erinevad *vääli võtme* 'luba küsima', *ära võtme* 'ära võtma; rikkuma, surmama', aga ka eesti keelega sarnased ja otsesemat tähendust väljendavad *väl'lä võtme* 'välja võtma' ja *üles võtme* 'üles võtma; kokku panema'.

Oma olemuselt on mulgi sõnaraamat koostatud laia sihtrühma silmas pidades. Ühest küljest sisaldab sõnaraamat põhisõnavara ning igapäevaseid sõnu, mis annavad ülevaate tänapäevasest mulgi keelest ning on mõeldud igapäevasele keelekasutajale, mulgi keele õppijale või huvilisele, kes soovib sõnaraamatust tuge põhisõnavara mõistmisel ja mulgi keele omapära tundmaõppimisel. Teisest küljest sisaldab sõnaraamat aga ka vanapäraseid sõnu, mis võivad kasutusest olla juba hääbunud, kuid mida võib leida vanemates tekstides, enamasti on sellised sõnad tähistatud lühendiga VAN ehk vananenud. Samas aga rahvalaulude sõnavara süstemaatiliselt lisatud ei ole, kuigi on esitatud mõningaid mulgi regilauludele iseloomulikke sõnu, nagu *enne(kene)* 'ema'. Vanapärase sõnavara hulka kuuluvad näiteks etnograafilised mõisted, käsitööd ja põllumajandust puudutav sõnavara, mille kohta saab rohkem lugeda selle artikli järgmisest peatükist. Seega püüab sõnaraamat hõlmata võimalikult suurt ja eriilmelist hulka mulgi sõnavara ning pakkuda uurimisainest ka keeleuurijatele, kes tunnevad

kitsamalt huvi mulgi ja lõunaeesti keele vastu või laiemalt huvi läänemere-soome ja teiste naaberkeelte vastu.

Et hõlbustada sõnade kasutamist ning äratundmist, on märksõnade all ka sõnade põhivormid: nimisõnal lisaks nimetavalisele algvormile ainsuse omastav ja osastav kääne, tegusõnal on lisaks *ma*-tegevusnimele antud *da*-tegevusnime vorm ja ainsuse 1. pöörde vorm. Näitelausestes on püütud vältida sõnade algvormide kasutamist, võimalusel on lisatud näitelauseid, milles on näha mainitud põhivormidest erinevaid sõnavorme. Mõningate sõnade puhul esineb ka erandlikke (st lühenenud, laenatud vms) muutvorme, mis ei ühti tüüpsõna vormidega, nt sõna *.kuntur'* 'kontor' käändub ainsuses tüüpsõna *.köster* järgi (*.köster* : *.köstre* : *.köstert* < *.kuntur'* : *.kuntru* : *.kunturt*), kuid mitmuse vormides on erinevusi (vrd *.köstride* ja *.kunturide*, *.köstrit* ja *.kunturit*). Sellistel juhtudel võib morfoloogia väljal olla esitatud rohkem vorme, millele on lisatud arvu ja käände tähised (nt *pl g* 'mitmuse omastav' või *pl p* 'mitmuse osastav'), või on erandlikud vormid esitatud näitelausestes. Paralleelvorme aga üldiselt samas näitelausestes esitatud ei ole, nt võib mulgi keeles öelda nii *.tütride* kui ka *.tüdärde*, kuid näitelausestes on valitud vaid üks vorm. Sama kehtib häälikuliste paralleelvormide kohta, mis võivad küll ühes sõnaartiklis esitatud olla, kuid mida samas lauses koos ei esitata.

Oluline osa iga sõna puhul on selle piirkondlik või kihelkondlik levik. Leviku märkimisel kehtib mulgi sõnaraamatus seaduspära, et üldmulgilistel sõnadel kihelkondi eraldi märgitud ei ole, st levikut pole märgitud sõnadel, mida leidub nii idamulgi (Trv, Hel) kui ka läänemulgi (Pst, Hls, Krk) kihelkonnades. Kihelkondlik levik on märgitud siis, kui sõna leidub paaris-kolmes mulgi kihelkonnas või kui see on omane vaid ühele mulgi kihelkonnale. Mõnel juhul on levik märgitud ka näitelause juurde, et selgelt näidata, mis piirkonna kõnepruugiga on tegu. Seda juhul, kui sõnal on häälikulisi erikujusid (nt *elle* 'hele' on Halliste-pärane kuju, *el'le* aga Karksi-pärane kuju) või kui sõnal on mitu muutmiski, nt *aasats* 'pastla ristpael' on Hallistes ja Karksis kasutusel e-tüvelisena (sg *g aasatse* ~ *aasadse*, sg *p aasatset*), kuid Paistus *i*-tüvelisena (sg *g aasatsi*, sg *p aasatsit*). Eriti sageli on näitelauseste levik märgitud siis, kui lauses on mulgi keele seisukohast vaadatuna rohkem põhjaeestipärasusi (harilikult Paistu või Tarvastu põhjaosas) või rohkem lõunaeestipärasusi (harilikult Helmes või Tarvastu lõunaosas).

Sõnaraamatu veebiliides võimaldab sõnu otsida nii märksõna kui ka tähenduse järgi ehk kasutada sõnaraamatut nii suunal *mulgi–eesti* kui ka *eesti–mulgi*. Suuna valimiseks tuleb teha valik kõrvalolevas menüüs: „märksõna“ tähistab veebiliideses mulgikeelset sõna, samas kui välja „täendus“ järgi otsides saab sisestada eestikeelse sõna ja välja tulevad mulgikeelsed vasted. Veebiliideses võib otsida ka stiili ja eriala järgi, näiteks vanemaid või uuemaid sõnu, vastavad lühendid on olemas sõnaraamatu juhendis. Samuti saab otsida kõikidelt väljadelt korraga, mis lubab otsida ka näitelausete ja vormide hulgast. Viimane variant on kasulik juhul, kui soovitakse leida mõnd konkreetset sõnavormi või näha, kuidas mõnd eestikeelset sõna mulgi keelde tõlgitud on. Näiteks on eesti sõna *viltu* vasteks *.kalde*, *.konksi*, *külläkil*, *lidun* jne ning eestikeelse *jookseb* vasteks võib olla nii *juusk* kui ka *joosep*.

Siiski ei ole „Mulgi sõnaraamat“ veel päris valmis. Ehkki veebiversioon on kättesaadav ja kasutatav, siis trükki läheb raamat alles paari aasta pärast. Senikaua toimub veel käsikirja toimetamine, järelkontroll ja täiendamine, mille juures on tähtsal kohal ka kasutajate tagasiside – kõigi vigade ja puuduste leidmiseks ja likvideerimiseks on oluline, et lugejad oma tähelepanekud ja soovitused sõnaraamatu toimetusele edastaksid. Seda saab teha veebisõnaraamatu kasutajaliideses vastava lingi *@ettepanekud* abil. Lisaks tulevad paberraaamatusse sissejuhatus sõnaraamatu kasutajale ning grammatikaosa, mis sisaldab lühikest ülevaadet mulgi keele hääldusest, vormiõpetusest, käänd- ja pöörsõnatüüpidest ning mulgi keele sisemistest liigendusest ehk kihelkondlikest eripäradest. Kõik käänduvad ja pöörduvad sõnad saavad trükki mineku ajaks ka tüüpsõnad, mis annavad igale sõnale ette selle käänamis- või pööramismallid ning hõlbustavad seega sõnade kasutamist. Tegusõnade tüübid selgitas välja Karl Pajusalu, käändsõnade tüübid Triin Todesk.

Mulgi sõnaraamatutööd on toetanud Eesti Rahvakultuuri Keskus (Mulgimaa pärimuskultuuri toetusmeetmetest), Eesti Kultuurkapitali Valgamaa ja Viljandimaa ekspertgrupp ning Haridus- ja Teadusministeerium (sh programm „Eesti keel ja kultuurimälu II“).

Veebisõnaraamat asub aadressil <https://arhiiv.eki.ee/dict/mulgi/>, kuid kasutada võib ka veebi lihtotsingut *mulgi sõnaraamat*.

Mulgi sõnavarast

Mulgi keeleala oma viie kihelkonnaga asub lõunaeesti ja põhjaeesti keelepiiril ja seda on seetõttu tihti nimetatud ka ülemineku- või siirdemurdeks, kuna ühest küljest on mulgi keel küll lõunaeestilise põhjaga ning jagab tugevaid ühisjooni tartu, võru ja seto keelega (nt *kõtt* pro *kõht*, *ü(i)ts* pro *üks*), kuid teisalt esineb mulgis selliseid jooni, mida jagatakse põhjaeesti kesk- ja läänemurdega ning mida mujal lõunaeesti keelealal ei leidu (vrd mulgi ja eP läänemurre *laas'* ja võro *klaas'* 'klaas') (vt nt Saareste 1932; Tanning 1961; Kask 1984; Toomse 1998). Need sarnasused ja erisused tulenevad mulgi keeleala asendist ajaloolise Lõuna-Eesti lääneosas, kus see on olnud põhjaeesti, liivi ja läti keele- ja kultuurikontaktide mõjuväljas, mis kajastub nii ühistes keelelistes joontes kui ka mitmekesisuses sõnavaras (vt nt Tanning 1958, 2004; Pajusalu jt 2009; O'Rourke, Pajusalu 2016; Prillop 2021; Mere 2024).

Sõnavaraseoste põhjal jagatakse Eesti kolmeks peamiseks piirkonnaks: põhjaeestikeelsed Lääne-Eesti ja Kirde-Eesti ning lõunaeestikeelne Lõuna-Eesti, mille sees eristuvad omakorda veel Võru-Tartu ja Mulgi piirkonnad (Krikmann, Pajusalu 2000: 154–155). Sealjuures on muidu mulgi keele hulka kuuluv Helme kihelkond sõnavaraliselt hoopis Võru-Tartu piirkonna osa, mis näitab, et sõnavaralised piirid võivad erineda grammatilistest murdepiiridest. Üleminekurde sõnavarale omaselt on mulgi keeles sageli paralleelselt kasutusel nii lõunaeesti kui põhjaeesti tüved, näiteks *kikas* ja *kukk*, *liin* ja *linn*, *kuulme* ja *sureme*, *kaeme* ja *vaateme*, *peni* ja *koer*, *ubin* ja *õun*, *pedäjes* ja *mänd*, *kõiv* ja *kas'k*, *sõsar* ja *õde*, *rahu* ja *niir'neer'*, *keitme* ja *sidume*. Siiski ei ole kõikide paralleeltüvede levik mulgis üldine, näiteks *liin* on kasutusel olnud vaid Helmes, *õde* Tarvastus, samas kui *õun* ja *mänd* on levinud mujal kihelkondades, kuid Helmesse ulatunud pole (MUL).

Mulgi omapärane sõnavara

Mulgi murrakute sõnavarakogud ei ole võrdse suurusega. VMS-i andmebaasis on Karksist 10 865 sõna, Tarvastust 8774 sõna, Hallistest 8468 sõna, Helmest 5650 sõna ja Paistust 2768. Kõige rohkem unikaalseid ehk ainult selles murrakus esinevaid sõnu on talletatud samuti Karksist – 1297

sõna, Hallistest on selliseid sõnu teada 371, Helmest 319, Tarvastust 309 ja Paistust ainult 69. Mida kaugemal Kesk-Eestist ning ka teistest murdealadest, seda rohkem paistab selliseid omapäraseid sõnu olevat. Sõnavarakogu suuruse ning unikaalse sõnavara suhet iseloomustab alljärgnev tabel.

Tabel. Mulgi kihelkondade eripärase sõnavara suhe sõnavarakogu suurusega

Murrak	Sõnu VMS-s	Unikaalseid sõnu	Unikaalsete sõnade osakaal
Halliste	8468	371	4,4%
Karksi	10865	1297	11,9%
Paistu	2768	69	2,5%
Tarvastu	8774	309	3,5%
Helme	5650	319	5,6%

Väga haruldased on tüved või sõnakujud, mida ei kasutata ei põhjaeesti keeles ega ka mujal lõunaeesti alal, vaid ainult Mulgimaal, kuid see-eest kõigis Mulgimaa kihelkondades. Sellised on näiteks *kuun'* 'koonus, vahend sea suu sulgemiseks seatapu ajal'; *kunnigi* 'kuskil, kusagil'; *kutsiratsik* 'raudsipelgas, rautsik'; *nõdi* 'kät kivibu'; *nõste* 'rõuged'; *paeteme* 'peitma'; *uisk* 'uss, madu'; *võle* 'vale'¹.

Peaaegu kogu Mulgimaal ehk neljas kihelkonnas ja ei kusagil mujal tuntud sõnad on näiteks *aigilm* 'ajajärk, eluolu, maailm'; *kibruteme* 'kurrutama'; *kuukame* 'koogutama, kõigutama'; *kuutskul'l* 'kullimäng'; *kugur* 'kupar'; *luuster* 'hulkur, looder'; *lõndun(u)* 'tilgastanud'; *lõmpäme* 'lonkama'; *maalise-ein* 'põldmailane'; *pakilt* 'kiiresti'; *ruhvekirves* 'künakirves'; *sõkilaud* 'sõtkelaud, tallalaud'; *tibi* 'tila'.

Ka mõned mulgi keelele iseloomulikud häälikulised erijooned loovad omanäolist sõnavara. Nende hulgas on sõnaalgulise *h* puudumine, nt *iir* 'hiir', *ommuk* 'hommik', *obene* 'hobune', *ammas* 'hammas'. Samuti esimese hääliku kadumine kaashäälikuühendiga algavatel sõnadel, nt *laas'* 'klaas', *leit* 'kleit', *ros'ka* 'troska', *raav'* 'kraav', *laan'* 'plaan', *raad'*

¹ Tüved *uisk* < *uss* ja *võle* < *vale* on küll laiemal levikuga, kuid neid mulgipäraseid sõnakujusid mujal siiski ei esine.

'praad', .*riske* 'priske'. Ka sõnaalguline *v* on tavaliselt kadunud, nt *ok*'*k* 'vokk', .*uudi* 'voodi', .*üüike* 'vöö'. Need mainitud jooned on mulgi alal ühised põhjaeesti keele kesk- ja läänemurdega. Helmes on sõnaalguline kaashäälikuühend siiski kohati säilinud, nagu ka mujal lõunaeesti keele alal.

Enamik unarsõnadest, mida tänapäeval mulgi keeles enam ei tarvitata ega teata, on seotud tööde, tegemiste, nähtuste ja kommetega, mis pole nüüd enam aktuaalsed. Koos tegevuse ja tegijatega vajub unarusse ka sõna, mis seda tähistas. Kõige enam puudutab see põllupidamise ja karjakasvatuse ehk endisaegse peamise elatusalaga seotud sõnavara, näiteks:

atiar'*k* 'ahtehark' (vilja kuivatamisel) ▪ *atiargige atets rügi üles* 'ahtehargiga ahetakse rukis üles (parsile kuivama)';

jalgmiis 'ilma tööloomata teomees' ▪ *kolm päeva olli tõprege, tõine kolm aeti jalgmiis väl'lä* 'kolm päeva oli loomaga [teomees], teine kolm [päeva] aeti teoline ilma loomata välja';

jalgpäe 'jalapäev, teolise tööpäev mõisas ilma hobusetä' ▪ *egäl talul olli mõisan jalgpäevi tetä* 'igal talul oli mõisas jalapäevi teha';

kandike 'kantnik, kandikoha pidaja' ▪ *mõisa või ka talu maa pääl olli väikse kandikse* 'mõisa või ka talu maal olid väikese kandikoha pidajad';

karjasaks 'karja ülevaataja mõisas' ▪ *ku ta Pollin ammatin olli, sis olli karjasaksas* 'kui ta Pollis ametis oli, oli ta karja ülevaatajaks';

karnits '2–3-toobine nõu vilja mõõtmiseks' ▪ *vakage anti inimestel vil'la, karnitsege võeti matti* 'vakaga anti inimestele vilja, karnitsaga võeti matti';

karuägel 'oksäke, karuäke' ▪ *nii ollive kuuse ossest, karuägel olli nimi, neid oiti kavva aiga, nii ollive ää kardult äeste ja vil'lä seemelt äeste kah* 'need olid kuuse okstest, karuäke oli nimi, neid hoiti kaua aega, need olid head kartulit äestada ja vilja seemet äestada ka';

kikk 'rauast tööriist' (kütise segamiseks) ▪ *kikku tarvitedi vanast* 'vanasti kasutati kikku (et kütist segada)';

kõrraline 'korrasteoline, korrasteol käija' ▪ *tüdruku käesive karja tallitemen, nii kutsuti kõrralise* 'tüdrukud käisid karja talitamas, neid kutsuti korrasteolisteks';

lama`voi* 'lai veovanker, lamavoi' ▪ *peremehe sõidave lamavoige, kait`s obest ehen 'peremehed sõidavad suure veovankriga, kaks hobust ees'.

Omakorda tõuseb siit esile linakasvatus kui mulkide jaoks ajalooliselt ülilooline majandusharu, mida kajastavad järgmised märksõnad:

kard 'linaluu, mis kiu külge kinni jääb' ▪ *ku leon kül`m vesi, sis kard kül`len iki* 'kui [lina]leos [on] kül m vesi, siis [on] luu küljes ikka';

kolaku 'kõlkad, linatöötlemisjäätmel' ▪ *lina siimnid sõkutets, sis võets kolaku edimelt ära, sis agana, sis seeme* 'linaseemneid sõtkutatakse, siis võetakse kõlkad esmalt ära, siis agana, siis seeme';

leegilat`s* '(lina) pleegitamisplats' ▪ *mõisan olli üt`s lai leegilat`s olemen, sinnä viiti kanga liik`me 'mõisas oli üks lai pleegitamisplats olemas, sinna viidi kangad pleekima';

otspakal 'otstakk, kõige jämedam, lina esimesel sugemisel saadud takk' ▪ *otspakal olli kige sitep pakal* 'otstakk oli kõige kehvem takk';

pärgune 'takune' ▪ *nii lina om pärgutse* 'need linad on takused'.

Teine suur hulk unarsõnu on need, mille asemel on nüüdsel ajal harjutud kasutama mõnda aja- ja asjakohasemat keelendit. Sageli tähistavad need uuema aja asju-nähtusi, millel on olemas rahvusvahelisem, suupärasem või lühem nimetus, näiteks *omnibuss* > *buss*, *päeväpiltnik* > *piltnik*, *pidal* > *ospidal*, *pintsejoon* > *pensjun*, *jalaraud* > *uisk*, *kondrat* > *leping*, *lambuk* > *politseinik*, *nimunaat* > *limunaat*, *okman* > *opman* jne. Sellised sõnad kannavad mulgi sõnaraamatus märget VAN ehk vananenud.

Rikkalik on olnud mulgi käsitööalane sõnavara. Nii on mulgi sõnaraamatus erinevaid kindakirjade nimetusi ligi 40. Vana aja käsitöömeistrid on neid seostanud väga palju loomade ja loodusnähtustega. Mulgi sõnaraamatust leiame loomadega seostatud kirjade nimetusi, nagu *karukäpäkiri*, *kassikäpäkiri*, *kirbukiri*, *kitsipalekiri*, *konnakiri*, *.kärbläsekiri*, *.lambasilmäkiri*, *põdrasilmäkiri*, *.põrsakiri*, *rähnikiri*, *siasõrakiri*, *tibukiri*, *sarvik* jne. Taimenimetustega on seotud sellised kindakirjad, nagu *maasikuõiekiri*, *ubalehekiri*, *.vahtrelehekiri*.

Kindakirju on seostatud ka erinevate kujunditega, näiteks *ristitäh*, *ristjalakiri*, *kilbiline*, *kõdarekiri*, *kõõnekiri*, *kõõrukiri*, *rummuksekiri*, *rataskiri*, *ratuline* jne. Sõnaraamatu töörihm tutvus Heimtali muuseumis Anu Raua, Tuuli Tubina ja Merle Puusepa lahkkel juhatusel erinevate kindakirjadega; sõnaraamatu paberväljaandes on plaanis täiendada raamatut fotodega erinevatest kindakirjadest ja muustritest.

Sõnaraamat sisaldab hulka kangakudumisega seotud sõnu, mis praegusest elust on suuremalt osalt kadumas ning mida mujalt pole enam võimalik kuulda, kuid mis on sõnaraamatus põhjalikult seletatud, nagu *let't* 'palmitsetud kangalõim'; *sebidus* 'kokkupandud kangas', *kõis* 'soast ülejäänud lõimelõngad', *.kangalet't* 'kokkulapitud kangas, kangasebidus'; *.raavline* 'kangaviga; vigadega kangas'; *rübelus* Hls 'hõre koht kangas'; *sokunet* 'kerge õhuline kangas, siidine riie'; *kaani.vaskine* Krk 'atlastoimne kangas joonte ja ruudukestega' jms.

Muid eripäraseid keelendeid

Sõnaraamatus kajastatud sõnavara hulgas leidub teisi mulgi keelele omapäraseid keelendeid. Näiteks umbmäärastest asesõnadest eelistatakse mulgi keeles nii elusa kui elutu kohta tavaliselt asesõna *kedägi*, *kedäki* või *kedäk*, samas kui eesti keeles elutut objekti märkiv asesõna *midägi* on Mulgimaal pigem haruldane (Tanning 2004: 111–112). Nt *ei saa ma säält kedägi tarkust* 'ei saa ma sealt tarkust ega midagi'; *miul ei ole kedäki lavva pääle panna* 'mul ei ole midagi lauale panna'; *ei ole tast ammu kedäki kuulu* 'ei ole temast ammu midagi kuulnud'. Ka pole mulgi keeles kombeks kasutada enesekohaste asesõnade mitmuse vorme (Tanning 2004: 108), nt *sii om mede ende tetä* 'see on meie enda teha' (MUL), mitte *meie endi teha* nagu eesti keeles tavaline oleks. Lisaks on enesekohane asesõna *ende* sage

omastava asesõna *oma* tähenduses, nt *sii o `ende asi, kuda sa elät* 'see on oma asi, kuidas sa elad' (Tanning 2004: 109). Näitavatest asesõnadest esi-
neb lõunaeesstipärane *tuu* vaid Helme kihelkonna keeles, nt *tuud miist ma
es tunneki!* 'toda meest ma ei tundnudki!' (MUL).

Pea täielikult on tänapäeval kasutusest kadunud mõned soovkõne vormid, mis on olnud omased eelkõige Karksi ja Halliste murrakutele. Näiteks on levinud olnud *nud*-kesksõna kujuline soovkõne, mis mulgi läänemurrakutes moodustatakse (*d*)*en*-tunnuse abil, nt '*olden* 'oleksid võinud olla', '*tulden* 'oleksid võinud tulla', '*minden* 'oleksid võinud minna' (Pajusalu 1989; Tanning 2004: 119). Sellist nähtus leidub ka läti keele liivimõjulistes murretes (Pajusalu 1996: 159 ja sealsed viited). Lisaks saab *nud*-kesksõna tunnusega luua omapärase keeldsõna '*ärden*, mille abil väljendatakse eitavat-keelavat soovi, mis Salme Tanningu sõnutsi on „etteheitv minevikuline keeldkõne“ (Tanning 2004: 119; vt ka Mägiste 1940: 13). Nt *ärden raha võtta* 'ei oleks tohtinud raha võtta'; *parep ärden tullagi siia* 'parem kui sa poleks tulnudki siia'; *parep ärden andagi, sii es ole kelleki annak!* 'parem oleks olnud, kui sa ei oleks andnudki, see ei olnud and ega midagi!' (MUL). Sarnased vormid on levinud ka nt võru keeles, kus keeldsõnal *är(ä)* on ka mineviku kesksõnaline vorm, mida kasutatakse sarnases etteheitvas tähenduses, nt võru kirjakeel *ärnüq .minnüq sis sinnä pitto!* 'oli sul siis sinna peole vaja minna!' (Plado, ilmumas), Hargla *ärkuq andanu raha, tulluq ärä* 'parem, kui poleks andnud raha, tulnud (sealt) ära' (EMSUKA AT0008: 114). Aga ka tartu keeles, nt Nõo *ärnu annu* 'poleks pidanud andma' ja Põhja-Viljandimaa põhjaeesti keeles, nt *ärnud annud* 'poleks pidanud andma' (Pajusalu 1996: 160).

Teistlaadi soovkõnet on Karksi murrakus moodustatud käskiva kõneviisi ainsuse 2. pöörde vormile lisatud *kest*-liite abil, näiteks *annakest noksi miul!* 'anna palun mulle musi!'; *kulla latsek, tulekest miu manu!* 'kallis lapseke, ole hea ja tule minu juurde!'; *no võtakest jah, kor'gakest kokku nii tukmekse!* 'võta jah, korja kokku need pIRRulaastud!' (MUL). Kasutusel on see olnud eelkõige lastega rääkimisel ja sellele leidub paralleelne nähtus läti keele hoidjakeeles (Vaba 1992: 161; Rūķe-Draviņa 1959: 343), tänapäevases mulgi keeles on see nähtus aga hääbunud (vt Todesk 2022).

Tulevikku vaatavaks kokkuvõtteks

Mulgi sõnaraamat on kahe aastakümne jooksul tehtud suure töö tulemus, selle aluseks olevaid sõnavarakogusid on koostatud ja täiendatud juba üle saja aasta. See on teinud võimalikuks nii rikkaliku ühe piirkonna sõnavara esituse. Nende sõnade hulgas on iidvanu ja ka uuemaid, kultuuri arengut kajastavaid sõnu, millest osa on samuti praeguseks hakanud vananema. Sõnaraamatu põhjal on võimalik teha mitmeid keele- ja kultuuriuuringuid, mis annavad oma panuse ka laiemalt Eesti ja kogu läänemeresoome ala kujunemise ja hilisemate kontaktide uurimisse. Ometi on palju tööd veel ees. Täpsustada saab nii sõnade vorme kui ka tähendusi, lisades abiks ka pildi- ja muud näitematerjali. Murdetekstide täiendav läbivaatamine annab võimaluse leida juurde uusi häid näitelauseid ja seletusi. Mulgi sõnaraamatu traditsioonilisel viisil paberraamatuna välja andmiseni läheb veel mõni aasta. Kui see suur raamat aga ilmub, saab see nurgakiviks ka mulgi keelele ja kultuurile tuleviku kindlustamisel.

Lühendid

eP – põhjajaeesti keel, Hel – Helme, Hls – Halliste, Krk – Karksi, Pst – Paistu, Trv – Tarvastu.

Kirjandus

EM 2008 = Kaal, Helju; Mari Must; Eevi Ross (toim) 2008. Ennemustitsel Mulgi- maal. Valimik murdekorrespondentide murdetekste VII. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Emakeele Selts.

EMS = Eesti murrete sõnaraamat 1994–2025 (*a-rüüp*). Toim Anu Haak, Evi Juhkam, Varje Lonn jt. Tallinn: Eesti Keele Instituut. <https://arhiiv.eki.ee/dict/ems/>.

EMSUKA AT0008 = **Kuus, Aime 1950**. Hargla-Mõniste murraku grammatika. Auhinnatöö.

HMS 2015 = Kokla, Paul (koost) 2015. Hiiu sõnaraamat. Toim Meeli Sedrik. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus. <https://arhiiv.eki.ee/dict/hiiu/>.

IMS 2016 = Valdek Pall (koost) 2016. Idamurde sõnastik. 2., täiendatud ja parandatud trükk. Toim Ellen Niit. Tallinn: Eesti Keele Instituut. <https://arhiiv.eki.ee/dict/ida/>.

- Kask, Arnold 1984.** Eesti murded ja kirjakeel. (= Eesti NSV TA Emakeele Seltsi toimetised 16.) Tallinn: Valgus.
- KES 2016** = Reene Leas, Reti Könninge, Silvi Murulauk, Ellen Niit (koost) 2016. Kihnu sõnaraamat. Toim Jüri Viikberg, Karl Pajusalu. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus. <https://arhiiv.eki.ee/dict/kihnu/index.cgi>.
- Krikmann, Arvo; Karl Pajusalu 2000.** Kus on keskmurde keskpunkt. – Inter dialectos nominaque. Pühendusteos Mari Mustale 11. novembril 2000. Koost ja toim Jüri Viikberg. (= Eesti Keele Instituudi toimetised 7.) Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 131–172.
- Käsi, Inge 2011.** Vanapärase võru murde sõnaraamat. Rõuge, Vastseliina, Setu. Toim Helmi Neetar. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Laande, Alli; Triin Todesk 2013.** Mulgi sõnastik. Abja-Paluoja, Tallinn, Tartu: Eesti Keele Sihtasutus.
- Lindström, Liina; Triin Todesk; Maarja-Liisa Pilvik 2022.** Eesti murrete korpus. Tartu Ülikooli eesti ja üldkeeleteaduse instituut. <https://datadoi.ee/handle/33/492>.
- Mere, Britt-Kathleen 2024.** Liivi keele ja Saarde murraku ühisjooned. Bakalaureuse-töö. Käsikiri Tartu Ülikooli eesti ja üldkeeleteaduse instituudis. <https://hdl.handle.net/10062/100194>.
- MUL** = Mulgi sõnaraamat. Veebiversioon. Koost Kristi Ilves, Alli Laande, Triin Todesk ja Karl Pajusalu. Toim Karl Pajusalu, Ellen Niit, Marili Tomingas. Mulgi Kultuuri Instituut, Eesti Keele Instituut, Tartu Ülikool. <https://arhiiv.eki.ee/dict/mulgi/>.
- Mägiste, Julius 1940.** Kagu-Eesti murde eitavast *k*-aineseta imperatiivist. (= Akadeemilise Emakeele Seltsi toimetised XLVII.) Tartu.
- O'Rourke, Patrick; Karl Pajusalu 2016.** Livonian features in Estonian dialects. – Eesti ja soome-ugri keeleteaduse ajakiri = Journal of Estonian and Finno-Ugric Linguistics 7 (1), 67–85. <https://doi.org/10.12697/jeful.2016.7.1.03>.
- Pajusalu, Karl 1989.** Suhtlustaotlused inimkeelt muutmas. Tähelepanekuid eesti murrete verbimorfoloogiast. – Keel ja Kirjandus 3, 142–149.
- Pajusalu, Karl 1996.** Multiple Linguistic Contacts in South Estonian: Variation of Verb Inflection in Karksi. (= Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 54.) Turku.
- Pajusalu, Karl; Arvo Krikmann; Eberhart Winkler 2009.** Lexical relations between Salaca Livonian and Estonian dialects. – Linguistica Uralica XLV (4), 283–298. <https://doi.org/10.3176/lu.2009.4.04>.
- Plado, Helen (ilmumas).** Võru keele grammatika.

- Prillop, Külli 2021.** Lõunaeeesti sõnad 17. sajandi põhjaeestikeelsetes allikates. – Tartu Ülikooli Lõuna-Eesti keele- ja kultuuriuuringute keskuse aastaraamat XIX–XX. Toim Eva Saar, Karl Pajusalu, Mart Velsker. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 178–204. https://ut.ee/sites/default/files/2022-05/08_prillop.pdf.
- RKS 2019** = Kendra, Heli; Piret Norvik (koost) 2019. Kuusalu rannakeele sõnaraamat. Kuussalu rannakeele sanastik. Toim Vilja Oja. Tallinn: Eesti Keele Instituut, Juminda Poolsaare Selts. <https://arhiiv.eki.ee/dict/kuusalu/>.
- Rūķe-Draviņa, Velta 1959.** Diminutive im Lettischen. (= Acta Universitates Stockholmiensis. Études de philologie slave 8.) Lund.
- Saareste, Andrus 1932.** Eesti keeleala murdelisest liigendusest. (= Akadeemilise Emakeele Seltsi toimetised XXII.) Tartu: Akadeemilise Emakeele Seltsi Kirjastus.
- SESS 2020** = Eva Saar, Paul Hagu, Inge Käsi, Maeve Leivo, Hanna Pook, Karl Pajusalu (koost) 2020. Seto eripäraste sõnade sõnaraamat. Toim Eva Saar, Jüri Viikberg. Tartu–Tallinn: Emakeele Sihtasutus. <https://arhiiv.eki.ee/dict/setoeri/>.
- Tanning, Salme 1958.** Mulgi murde ja liivi keele suhetest. – Keele ja Kirjanduse Instituudi uurimused II. Keelelisi küsimusi. Tallinn, 105–117.
- Tanning, Salme 1961.** Mulgi murdetekstid. (= Eesti murded I.) Tallinn: Keele ja Kirjanduse Instituut.
- Tanning, Salme 2004.** Karksi murrak. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Todesk, Triin 2022.** *Ogdžyk tōd* ‘I do not know that well’: *džyk* as a degree expression with verbs in Komi. (= Dissertationes philologiae uralicae Universitatis Tartuensis 22.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus. <http://hdl.handle.net/10062/88046>.
- Toomse, Mihkel 1998.** Lõuna-Eesti murded 1–30. Kaardid. Toim Karl Pajusalu (= Publications of the Department of Finnish and General Linguistics of the University of Turku 56.) Turku.
- VES** = Eesti–võro sõnaraamat. Võro–eesti sõnaraamat. Võro Instituut. <https://synaq.org/>.
- VMS** = Väike murdesõnastik I–II. Toim Valdek Pall. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut. Tallinn: Valgus, 1982–1989. <http://www.eki.ee/dict/vms/>.

Triin Todesk, Kristi Ilves, Alli Laande, Karl Pajusalu, Marili Tomingas: Mulgi dictionary and forgotten vocabulary

Vocabulary is one of the most important expressions of regional linguistic and cultural heritage. In early 2025, an online version of the Mulgi dictionary, which contains over 20,000 entries was completed as a collaboration between the Mulgi Cultural Institute, the Institute of the Estonian Language, and the University of Tartu. The words included in the dictionary give an idea of the linguistic and cultural uniqueness of Mulgimaa. The dictionary contains different layers of vocabulary: there is an abundance of words that are no longer used daily (for example, vocabulary related to agriculture and handicrafts). However, the dictionary also contains every day and newer vocabulary so that anyone interested in the Mulgi language can familiarize themselves with the modern Mulgi language. In a couple of years, a printed version of the dictionary will also be published, which will include an overview of the basic features of Mulgi grammar (pronunciation, morphology, noun and verb declension, etc.) and the linguistic characteristics of the Mulgi parishes.

Triin Todesk, Kristi Ilves, Alli Laande, Karl Pajusalu, Marili Tomingas: Mulgi sõnaraamadust ja unetedu mulgi sõnadest

Piirkundliku keele ja pärit kultuuri üits kige tähtsep kandje om sõnavara, selleperäst annavegi sõnaraamatun oleve sõna ää aimuse, meande om egä kandi omaperä ja midä esierälikku sääl löüdä või. Mulgi Kultuuri Instituut, Eesti Keele Instituut ja Tartu Ülikooli eesti ja üldkeeletääduse instituut om ütenukuun valmis tennu veebisõnaraamadu, kun om üle 20 tuhande sõna. Säälulgan om pal'lu seandsit sõnu, midä egäpäevatselt enämb ei ruugite, näütüses põllupidämise ja käsitüü kottel käive sõna. Säälsaman om suuren mulgi sõnaraamadun sehen ka uvvembe ja egäpäevätsembe sõna, et kikk keeleuvilise saasive ka täembätse päevä mulgi keelege tutvust tetä. Paari aaste peräst tule sõnaraamat väl'lä ka papre pääl, ütenukuun sissejuhateve osa ja väikse keeleülevaatege mulgi keele äälduse, vormiõpetuse, käänd- ja püürdsõnade muuttüüpe ja Mulgimaa kihelkunde kõnepruugi erijuuni kottel.